

УДК (477.51)"16/17":78

С.В.Щербина

Музичний цех Чернігова (друга половина XVII – XVIII ст.)

Статтю присвячено діяльності музичного цеху Чернігова у другій половині XVII–XVIII ст. Висвітлено стан розробки проблеми, проаналізовано законодавчу базу, права та обов'язки ремісничої корпорації.

Ключові слова: Чернігів, ремесло, цех, музика, універсал, привілей.

Статья посвящена деятельности музыкального цеха Чернигова во второй половине XVII–XVIII вв. Раскрыт уровень исследования проблемы, проанализирована законодательная база, права и обязанности ремесленной корпорации.

Ключевые слова: Чернигов, ремесло, цех, музыка, универсал, привилегии.

The article is devoted to the practice of the Chernihiv musical guild corporation in the second half of XVII–XVIII century. The historiography of this problem, main sources, legislation base are analyzed in this article. The particular attention is paid to the rights and duties of the musical guild.

Key words: Chernihiv, craft, guild, music, universal, rights.

Значну роль у музичному житті Чернігово-Сіверщини у другій половині XVII – XVIII ст. відігравали музичні цехи – корпорації музик-професіоналів. Ці об'єднання забезпечували музичну складову всіх форм громадського життя у містах. Попит на послуги музик був досить великим, без них не відбувалися урочисті церемонії, сімейні обряди та військові походи. Репертуар цехових музик складався з різноманітних інструментальних п'єс, переважно танцювально-побутового характеру. Це – горлиця, зуб, гопак, метелиця, гайдук, козачок, санжарівка, третяк, журавель, коломийка тощо [1, с. 7].

Музичні цехи на території Чернігово-Сіверщини у XVII–XVIII ст. були достатньо поодиноким явищем. Діяльність потужних ремісничих корпорацій у Чернігові, Ніжині та Стародубі регламентувалася спеціальними статутами початку XVIII ст. Ці документи лише задекларували та надали офіційний дозвіл уже існуючим об'єднанням музик. Так, ремісники Ніжинського музичного цеху керувалися у своїй діяльності

універсалами гетьманів і полковників від 1652 р., тоді як статут набув чинності лише у 1729 р. [2, с. 164].

За відсутності спеціального профільного об'єднання духовні потреби міщан здебільшого задовольняли музики, котрі входили до ремісничих корпорацій інших спеціальностей. Крім того, характерною рисою цехів Північного Лівобережжя була наявність багатопрофільних об'єднань, до яких входили майстри різних спеціальностей, що, напевне, визначалося конкретними умовами розвитку ремесел у тому чи іншому місті. У невеликих містечках зазвичай був один цех, який об'єднував усіх ремісників. Наприклад, у містечку Літки на Чернігівщині до одного цеху належали ковалі, бондарі, римарі, млинарі, теслярі, пильщики і музики [3, с. 100].

Привілей на Магдебурзьке право Чернігову 1623 р. усіляко заохочував створення цехів. У другій половині XVII–XVIII ст. традиційний порядок заснування ремісничих об'єднань за рішенням магістрату дуже часто порушувався внаслідок втручання козацької старшини. Саме гетьмани й чернігівські полковники санкціонували створення нових цехів і надавали конфірмаційні та оборонні універсали вже існуючим [4, с. 512–513]. Водночас ремісники прагнули заручитися підтримкою як магістрату, так і гетьманської адміністрації.

У другій половині XVII – XVIII ст. цехи поділялися на дві групи. До першої відносилися ремісничі об'єднання, підпорядковані безпосередньо магістратам чи ратушам. Другу групу становили цехи, підпорядковані полковій адміністрації, – зазвичай слюсарські, ковальські й музичні корпорації. У 1732 р. ніжинський війт П.Тернавіот скаржився на те, що козацька старшина взяла під свою протекцію ремісничі цехи ковалів і музик [5, с. 131–133]. Ніжинські міщани у Наказі своєму депутату, обраному до складу Уложеної Комісії 1767 р., прохали, "чтоб в силу привилегій и высочайших грамот все в городе ремесленные люди ... в том числе и ... цехи ковальские и музыкальные, тесляры и столяры и тершичники были-б под ведением магистратским и под правом магдебургским", бо фактично під владою магістрату перебували лише цехи "кравецькій, шевській, ткацькій, гончарській, калачницькій й різницькій; а два цеха, як то: ковальській і музичській, також тесляри, стельмахи, столяры и шершичники, полковая нежинская канцелярия ... от відомства магистратского и от права магдебурского отлучила и содержит тех всех, також и многих других цехов ремесленных людей, кушнеров, кравцов, шевцов прочих под своею командою, называет козаками и судит правом статутовым" [6, с. 101].

У Чернігові досить тривалий час існував цех музик. Питання про його діяльність досі не було предметом спеціального дослідження. Вивчення історії ремісничих цехів у Чернігові значною мірою

ускладнене втратою цехових книг та внутрішньої документації. Одним із перших почав вивчати історію чернігівських цехів М. Білозерський. Він власноруч у середині XIX ст. виготовив копії універсалів чернігівських полковників ремісничим корпораціям міста. Скоріше за все, М. Білозерський мав на меті систематизувати відомості з історії чернігівських цехів, про що свідчать зроблені ним записи. Деякі аспекти діяльності ремісничих об'єднань Чернігова були висвітлені у розвідці О. Ковалевського [7, с. 1–2], а також у збірнику "Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870–1901" [8]. Історія чернігівських ремісничих цехів здебільшого розглядалася у працях, присвячених соціально-економічній історії міст Північного Лівобережжя. Першу ґрунтовну розвідку з історії музичного цеху Чернігова у 20-х рр. XX ст. надрукував О. Гермайзе [9, с. 39]. Свідчення про існування корпорацій музик на території Чернігово-Сіверщини у своїх працях наводять Г. Швидько [10, с. 47] і Г. Доманова [11, с. 512–519]. Дослідження О. Васюти [12] та Л. Масол [13, с. 28–34] присвячені питанням історії музичної культури Чернігівщини, її ролі у житті українського народу та зв'язку з національно-культурним відродженням у середині XVII ст. Значний інтерес становить книга Г. Самойленка та С. Самойленка з історії культурного життя Північного Лівобережжя другої половини XVII–XVIII ст. [14]. Зокрема, вони звернули увагу на існування музичних цехів на території Північного Лівобережжя, їх атрибутуку і специфіку.

Дослідники наголошували, що для музик, як і для ремісників інших спеціальностей, у XVII–XVIII ст. були характерні усі особливості, притаманні ремісничим корпораціям цього періоду. Музичні цехи мали власні цехові подвір'я, де відзначали свята, відбувалися збори, церемонії прийому нових майстрів і обряди поховання. Забудова цехового двору залежала від заможності ремісничої організації. Саме тут знаходилася цехова світлиця, в якій зберігалися цехові клейноди: ікони, емблеми, прапори, статути і привілеї на заснування цеху, скринька, цехова книга, ритуальний посуд, жезл цехмістра, печатка. На прапорі ремісничого об'єднання зображувалися знаряддя праці, лики святих, у тому числі покровителів об'єднання та міста, розміщувалися відповідні написи. Так, Ніжинський музичний цех мав датоване 1779 р. "знамя штофное малиновое. На середине написан с одной стороны образ святого Георгия, а с другой – имя Ея Императорского величества Государыни Екатерины Алексеевны Вторья и над оным нынешний городской герб", "края обшиты золотым позументом и по углам пришиты золотыя кисти. На древке железная позолоченная гелебарда" [15, с. 483]. Емблему із зображенням знаряддя праці називали ціхою, або цешкою. Наприклад, за таку ознаку в Ніжинському цеху

музик правила невеличка скрипка з міді [16, с. 96–97]. Ціха зазвичай знаходилася у цехмістра і використовувалася для скликання ремісників до цехового двору. Також музичні цехи мали дерев'яні ноші, які використовувалися при похованні, – так звані мари, та вишукане покривало, яке у поховальному обряді знаменувало "гробные плены" [17, с. 3]. У своїй повсякденній діяльності цехи керувалися статутами, які визначали правила поведінки й обов'язки його членів і посадових осіб, становище та кількість учнів і підмайстрів, періодичність цехових зборів та дотримання певних етикетних правил, а також стосунки цеху з іншими корпораціями й установами. Вони також регламентували обрядове життя ремісничого об'єднання. Статути, як правило, вироблялися самими корпораціями на підставі норм звичаєвого права відповідно до "звичаїв предків" і "за прикладом звичаїв інших міст" [18, с. 21]. Соціальна структура музичних цехів характеризувалась ієрархічністю. Цех поділявся на соціально-вікові групи майстрів і підмайстрів. "Підмайстри-молодики" після навчання отримували свідоцтво про набуті знання та майстерність [19, с. 165].

На чільному місці у благодійницькій діяльності музичних цехових об'єднань перебувало піклування про церкву. У грамоті цеху ковалів, бондарів, римарів і мельників, теслів, пильщиків та музик м.Літок від 1770 р. зазначалося, щоб "были з собою в едином братстве, и в едином цеху и абы таковой порядок межи собою заховали, яковой везде заховуется; то есть повинны напрод пильное мети о церкве Божой, и о украшенье ей старанье, так теж и о иных учинках добрых и милосердных не занедбанье". Крім того, цех зобов'язувався "мети баченье на нищих и уломных ведлуг промोजенья своего, болезнующих зась межи собою братію, должны суть посещать, а преставлшихся о госпode до гроба з належным порядком, сполне все, запроважати" [20, с. 213].

Чернігівський цех музик ("городові музики") порівняно з іншими ремісничими корпораціями міста перебував у доволі привілейованому становищі. Обтяжливість міських повинностей та відбування робіт, пов'язаних з обслуговуванням війська, зумовлювали перехід ремісників під протекцію козацької старшини.

19 травня 1664 р. чернігівський полковник С.Башта надав музичному цеху привілей, яким війту та магістратським урядовцям заборонялося обкладати музик "мескими поборами": "у оних звичай такий есть, меючи межи собою брата старшого, складку давать не на мескую потребу, только на церковь Божию, що теж ми повинни не встановлюючи варуем и упевняем сим универсалом нашим, дабы як с козаков и мещан никто до сих жодной справи не имел и поборов не вибирал, и до жодних меских фильварков не потягал" [21, арк. 30]. 1665 р.

Д.Многогіршний підтвердив права цеху, наголошуючи, аби "пан атаман городовой и пан войт Черниговский помененных музик черниговских которие в реестр старшого брата их зостают и з иных городов приходячих" на ярмарок "до жодних поборов меских потягаты и кривды им чинить не важился" [22, арк. 31].

Надання подібних документів чернігівськими полковниками стало звичайною справою. Привілеї, надані музичному цеху В.Борковським у 1677 р., Я.Лизогубом – у 1689 р. та Ю.Лизогубом – у 1699 р., звільняли ремісників від усіх міських повинностей, але наголошували на необхідності допомоги церкві: "Що колвек з их брацкой складки грошми зберут запасу, то на потребу оборочают церковную, а яко реч добрую и церкви Божественной потребную" [23, арк. 33]. Цей звичай зберігався і у XVIII ст. Зокрема, у 1720 р. бунчуковий товариш В.Полоницький підтвердив звільнення музик від "станции драгунской и от всяких городоных тяжестей" та зазначив: "Музиканти должны будут по прежнему обykleю здавна установлений до церкви святой вистачати даток" [24, арк. 35–35 зв.]. Цікавим є той факт, що розмір благочинного внеску на користь церкви в універсалах не визначався, у даному питанні братчики керувалися традицією: "чинячи складку до церкви Божественной щорок вистачают оную почом с кого доведется" [25, арк. 34].

У 1734 р. музичний цех Чернігова нараховував 8 чоловік, включаючи і цехмістра Л.Волошина. Економічне становище об'єднання було досить складним: у ревізійній книзі Чернігівського полку 1734 р. зазначалося, що "музиканты весьма нищетные которие во время походу чинных во всем скомацествованіе на полкового капеляна здавна к податем меским не прилеглие бывали кроме означенного походу" [26, с. 39].

27 жовтня 1758 р. музики на чолі з цехмістром Т.Грищенком та підскарбієм Т.Библецьким звернулися до чернігівського полковника І.Божича із проханням підтвердити надані раніше привілеї. Свої дії ремісники мотивували тим, "что де от сотенного полкового Черниговского правления и от магистрата Черниговского их музикант к податям привлекают" [27, арк. 39 зв.]. Проаналізувавши ревізії 1723–1756 рр., урядовці з'ясували, що "жительствоющие музиканты написали в тех ревизиях вне числа по указным расположениям принадлежащих дач" та "что де когда поход бывает в то время они виправляют капеляна на своем коште", а також "имеются прежних полковников универсалы оных де войту с товарищи ни до каких податей притягаты не велено" [28, арк. 36 зв.]. У 1759 р. своїм універсалом І.Божич підтверджував, "аби всяк до кого сіе будет касатся о вишеписанном ведая до них в городе Чернигове жительствоющих музикантов дела не имел и не в чем кривды не чинил", а музики "чиня между собою складку до церкви Божой со всепоможением виправляемого иногда в походе от

полку капеляна вистачать чрез поданное в полковую Черниговскую канцелярию доношение обовязались" [29, арк. 37].

У 1763 р. чернігівський полковник П.Милорадович на прохання ремісників-музик підтвердити їхні права та привілеї ("о непритяганіи к дачам и о ненасиланіи на дома их постоев") надав новий "откровенній ордер", який підтверджував традиційні права та привілеї і наказував магістрату та іншим мешканцям міста "ни в чем кривди им не чинить и никаких поборов не брать" [30, арк. 38–38 зв.]. Крім того, у документі зазначено, що музичний цех Чернігова на той час складався з цехмістра Т.Грищенка, підскарбія М.Пархомовича та Л.Кузьмовича, Л.Зезюлі, М.Дем'янова, І.Єфімова, І.Хмельницького, Л.Костюкова і Т.Мартінова [31, арк. 38]. Нарешті, в універсалі П. Милорадовича було зазначено, що цех музик завжди підпорядковувався Чернігівській полковій канцелярії [32, арк. 38–38 зв.].

За даними О.Шафонського, у Чернігові у 80-х рр. XVIII ст. цеху музик уже не було, натомість 5 музик надавали відповідні послуги самостійно [33, с. 293]. У збірці "Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870–1901" зазначалося, що 1785 р. у місті з 185 ремісників-майстрів, не враховуючи підмайстрів і учнів, працювали 2 музики [34, с. 269].

Таким чином, діяльність цеху музик у Чернігові протягом другої половини XVII – XVIII ст. цілком регламентувалася козацьким урядом. Чернігівські полковники своїми універсалами намагалися запобігти втручання магістрату у цехові справи, всіляко захищали права музик і заохочували їх до "допомоги церкви Божой".

Література

1. Рудчук Ю. А. Духова музика України у XVIII–XIX ст. : автореф. дис. ... канд. мист. : спец. 17.00.01 "Теорія та історія культури" / Рудчук Ю. А. – К., 2001. – 19 с.
2. Самойленко Г. В. Розвиток культури на Північному Лівобережжі України у другій половині XVII–XVIII ст. / Г. В. Самойленко, С. Г. Самойленко. – Ніжин, 2007. – 241 с.
3. Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К., 1986. – 263 с.
4. Доманова Г. Ремісничі цехи ранньомодерного Чернігова / Ганна Доманова // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи : [зб. наук. праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів]. – Чернігів, 2007. – С. 512–519.
5. Єршов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII – XVIII вв. / Анатолій Єршов // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1929. Кн. IX. – 1929. – С. 123–136.

6. Ершов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII–XVIII вв. / Анатолій Ершов // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1926. Кн. VI. – 1926. – С. 81–124.
7. Ковалевский А. Цехи в Чернигове в конце прошлого столетия / А. Ковалевский // Черниговские губернские ведомости. – 1896. – № 726. – Часть неофициальная. – С. 1–2.
8. Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870–1901 г., с очерком истории г.Чернигова. – Чернигов, 1901. – СХХХ, 334 с.
9. Гермайзе О. З архіва української музики. Чернігівський цех музикантів в XVIII ст. / О. Гермайзе // Музика : [місячник музичної культури]. – 1923. Ч. 6–7. – 1923. – С. 39.
10. Швыдько А. К. Значение воссоединения Украины с Россией для экономического развития городов Левобережной Украины / А. К. Швыдько – Днепропетровск, 1985. – С. 100.
11. Доманова Г. Ремісничі цехи ранньомодерного Чернігова / Ганна Доманова // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи : [зб. наук. праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів]. – Чернігів, 2007. – С. 512–519.
12. Васюта О. Сторінки музичної освіти Чернігівщини / Олег Васюта. – Чернігів, 2003. – 88 с.
13. Масол Л. До питання про розвиток музичної культури та освіти / Людмила Масол // Сіверянський літопис. – 1995. – № 1. – С. 28–34.
14. Самойленко Г. В. Розвиток культури на Північному Лівобережжі України у другій половині XVII–XVIII ст. / Г. В. Самойленко, С. Г. Самойленко. – Ніжин, 2007. – 241 с.
15. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оно наместничество составлено / А. Шафонский. – К., 1851. – 697 с.
16. Пляшко Л. А. Подорож до міста XVII століття / Л. А. Пляшко. – К., 1980. – 152 с.
17. Добровольський П. Письменные и вещественные памятники цехового устройства в Черниговской губернии / П. Добровольский // Труды 13-го Археологического съезда / [под ред. гр. П. С. Уваровой]. – М., 1908. Т. 2. – 1908. – С. 74–78.
18. Балушок В. Г. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників / В. Г. Балушок. – К., 1993. – 117 с.
19. Самойленко Г. В. Розвиток культури на Північному Лівобережжі України у другій половині XVII–XVIII ст. / Г. В. Самойленко, С. Г. Самойленко – Ніжин, 2007. – 241 с.
20. Клименко П. Матеріали до історії цехів м.Літок на Чернігівщині / Пилип Клименко // Записки историко-філологічного відділу УАН. – К., 1928.

Кн. XVIII. – 1928. – С. 211–213.

21. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ), ф. II, спр. 22907. Привілегии ремесленных цехов в Чернигове (с 1627–1763 год), 43 арк.

22. Там само.

23. Там само.

24. Там само.

25. Там само.

26. Гермайзе О. З архіва української музики. Чернігівський цех музикантів в XVIII ст. / О. Гермайзе // Музика : [місячник музичної культури]. – 1923.

Ч. 6–7. – 1923. – С. 39.

27. ІР НБУВ, ф. II, спр. 22907. Привілегии ремесленных цехов в Чернигове (с 1627–1763 год), 43 арк.

28. Там само.

29. Там само.

30. Там само.

31. Там само.

32. Там само.

33. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оно наместничество составлено / А. Шафонский. – К., 1851. – 697 с.

34. Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870–1901 г., с очерком истории г. Чернигова. – Чернигов, 1901. – СXXX, 334 с.

УДК 94(477.51)"18":023

Н.О.Ципляк

З історії учнівської бібліотеки Чернігівської духовної семінарії

У розвідці йдеться про створення та функціонування учнівської бібліотеки Чернігівської духовної семінарії. Детально розглянуто джерела поповнення і склад книгозбірні, її роль у навчальному процесі та житті семінаристів.

Ключові слова: Чернігівська духовна семінарія, бібліотека, книги, періодичні видання.

Статья посвящена созданию и функционированию ученической библиотеки Черниговской духовной семинарии. Детально рассмот-